

Examen HAVO

2013

tijdvak 2
woensdag 19 juni
13.30 - 16.30 uur

economie

Bij dit examen hoort een uitwerkbijlage.

Dit examen bestaat uit 29 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 60 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Zó kunnen we niet draaien!

De gemeente Kreims verhuurt elk jaar gedurende de kermis alle standplaatsen voor attracties. De prijs per standplaats komt tot stand door een systeem van gesloten verhuur: zie bron 1. De huursom is een bron van inkomsten voor de gemeente. Bij het aanbieden van de standplaatsen kan de gemeente aanvullende eisen stellen.

- 1p 1 Van welke marktform is er sprake bij de verhuur van standplaatsen op de kermis van Kreims?

Gebruik bron 1.

- 3p 2 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst. Door ...(1)... omtrent de biedingen van andere aanbieders zal elke kermisexploitant individueel een zo ...(2)... mogelijke huurprijs bieden. Zo ontstaat op de kermis van Kreims ...(3)... en zal de totale opbrengst voor de gemeente Kreims zo ...(4)... mogelijk worden.

Kies uit:

bij (1) de onzekerheid / het risico

bij (2) hoog / laag

bij (3) averechtse selectie / een gevangenendilemma

bij (4) hoog / laag

John de Draaijer is exploitant van kinderattractie de Plob. Al jaren staat hij met de Plob op de kermis in Kreims. In 2010 stelde John de ritprijs vast op € 3,50. Opbrengsten en kosten van de Plob staan in bron 2.

Gebruik bron 2 bij de vragen 3 en 4.

- 2p 3 Hoe blijkt uit bron 2 dat John bij een ritprijs van € 3,50 in 2010
- wel winst maakte, maar
 - niet de maximale totale winst behaalde?

Licht het antwoord toe met vermelding van gegevens uit bron 2.

Gebruik de uitwerkbijlage.

- 2p 4 Arceer op de uitwerkbijlage de totale winst van de Plob per dag op de kermis van Kreims in 2010.

In 2011 wil de gemeente Kreims de kermis beter betaalbaar maken voor alle kinderen door maximumprijzen vast te stellen. Voor de Plob wordt dat maximaal € 1,20 per rit. John is het niet eens met de hoogte van de maximumprijs. Hij durft echter niet zijn betalingsbereidheid voor de standplaats te verlagen, omdat hij niet weet wat de andere aanbieders zullen doen.

John: "Als ik die maximumprijs reken, kan ik zelfs mijn vaste kosten niet dekken."

Gebruik bron 2.

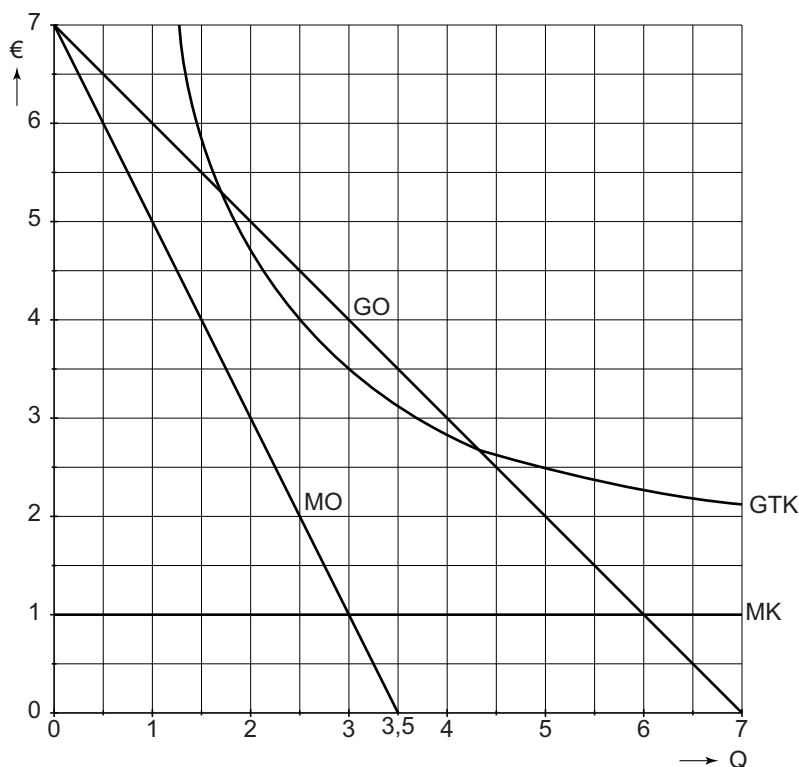
2p 5 Heeft John gelijk? Verklaar het antwoord met een berekening.

bron 1 systeem van gesloten verhuur

Bij een gesloten verhuur maakt elke kermisexploitant zijn betalingsbereidheid voor een standplaats bekend in een gesloten envelop die tot een bepaalde datum kan worden ingeleverd bij de gemeente. Na die datum maakt de gemeente een keuze uit de binnengekomen enveloppen. De aanbieders met het hoogste bod krijgen een standplaats.

bron 2 opbrengsten en kosten van de Plob per dag op de kermis van Kreims (2010 en 2011)

$P = GO = -Q + 7$	$P = \text{ritprijs (€)}$
$MO = -2Q + 7$	$GO = \text{gemiddelde opbrengst (€)}$
$GTK = 1 + \frac{7,7}{Q}$	$Q = \text{aantal verkochte ritten (x 100)}$
$MK = 1$	$GTK = \text{gemiddelde totale kosten (€)}$
	$MO = \text{marginale opbrengst (€)}$
	$MK = \text{marginale kosten (€)}$

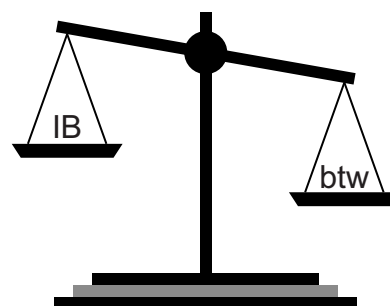

Opgave 2

Direct of indirect betalen?

In 2011 presenteert de Nederlandse regering een plan voor vernieuwing van het belastingstelsel. Dit belastingplan heeft drie doelstellingen:

- lagere belastingdruk op arbeid
- hogere belastingdruk op consumptie
- vereenvoudiging van de belastinginning

De regering wil dat de totale belastingopbrengsten per jaar gelijk blijven. Uit dit plan komen de volgende concrete maatregelen:

- maatregel A: afschaffing verlaagd btw-tarief en één btw-tarief van 19% voor alle niet-vrijgestelde goederen en diensten;
- maatregel B: verlaging van de schijftarieven in box 1 van de inkomstenbelasting (IB).

- 2p **6** Leg uit hoe maatregel A kan bijdragen aan het realiseren van twee van de drie doelstellingen uit het belastingplan.

Econoom De Kan reageert op dit belastingplan en dan met name op de verandering van de btw: “Eén btw-tarief van 19% kent drie nadelen:

- 1 ik verwacht een extra inflatie van 2,1%, uitgaande van een ongewijzigd consumptiepatroon;
- 2 arbeidsintensieve dienstverlening, zoals de kapper en de fietsreparateur, wordt verplaatst naar de informele economie;
- 3 de concurrentiepositie van de detailhandel in de grensstreken van Nederland gaat verslechteren.”

Gebruik bron 3.

- 2p **7** Leg uit met welke gegevens uit bron 3 econoom De Kan de bewering bij nadeel 3 kan onderbouwen.

De Kan wijst op het voorbeeld van het gezin Krap, dat model staat voor een alleenverdienershuishouden in de laagste inkomensgroep. Het gezin heeft in 2011 een belastbaar inkomen uit arbeid van € 21.218 en een netto-inkomen van € 17.546. Beide heffingskortingen zijn van toepassing voor dit gezin en blijven in deze opgave onveranderd. Ga uit van een gelijkblijvend belastbaar inkomen.

Gebruik bron 4 en nadeel 1 van De Kan bij vraag 8.

- 3p **8** Laat met een berekening zien of gelijktijdige invoering van maatregelen A en B leidt tot koopkrachtverlies voor dit gezin.
- 2p **9** Leg uit waarom de aanname van een ongewijzigd consumptiepatroon bij uitvoering van de beide belastingmaatregelen niet realistisch is.

bron 3 uit het belastingplan: btw-tarieven

	Nederland		Duitsland 2011	België 2011
	tarief 2011	maatregel A		
vrijgestelde goederen/diensten	0%	0%	0%	0%
verlaagd tarief (o.a. voeding en arbeidsintensieve diensten)	6%	19%	7%	6%
normaal tarief	19%	19%	19%	21%

bron 4 uit het belastingplan (vereenvoudigd en bewerkt)

schijftarieven inkomstenbelasting (IB)			
	belastbaar inkomen (in euro's)	tarief 2011	maatregel B
eerste schijf	0 tot en met 18.628	33%	30%
tweede schijf	18.629 tot en met 33.436	41,95%	40%
derde schijf	33.437 tot en met 55.694	42%	40%
vierde schijf	vanaf 55.695	52%	50%

heffingskortingen:

algemene heffingskorting: € 1.987

arbeidskorting: € 1.574

Opgave 3

Kind van de rekening?

uit een krant (2010):

De kinderopvang in Nederland wordt duurder. De overheid heeft besloten om tot 2015 fors te bezuinigen op kinderopvangsubsidies. Werkende ouders met kinderen in de formele opvang gaan vanaf 2011 veel meer betalen. Bestuurslid Wouters van de brancheorganisatie voor kinderopvang vindt dit een slecht plan. Hij beweert: "Het subsidiëren van kinderopvang is ook buiten mijn eigen branche goed voor de arbeidsmarkt in Nederland."

2p **10** Leg de bewering van Wouters uit.

Tot 2005 is de subsidie van de overheid gericht op de aanbodzijde van de markt voor formele kinderopvang: kinderdagverblijven, gastouders en scholen ontvangen een subsidie waardoor het gemiddelde uurtarief (de 'prijs') kan dalen. Informele kinderopvang via familie, bekenden of vrijwilligers wordt niet gesubsidieerd.

Gebruik bron 5 bij de vragen 11 en 12.

2p **11** Welke grafiek geeft de markt voor formele kinderopvang tot 2005 juist weer?

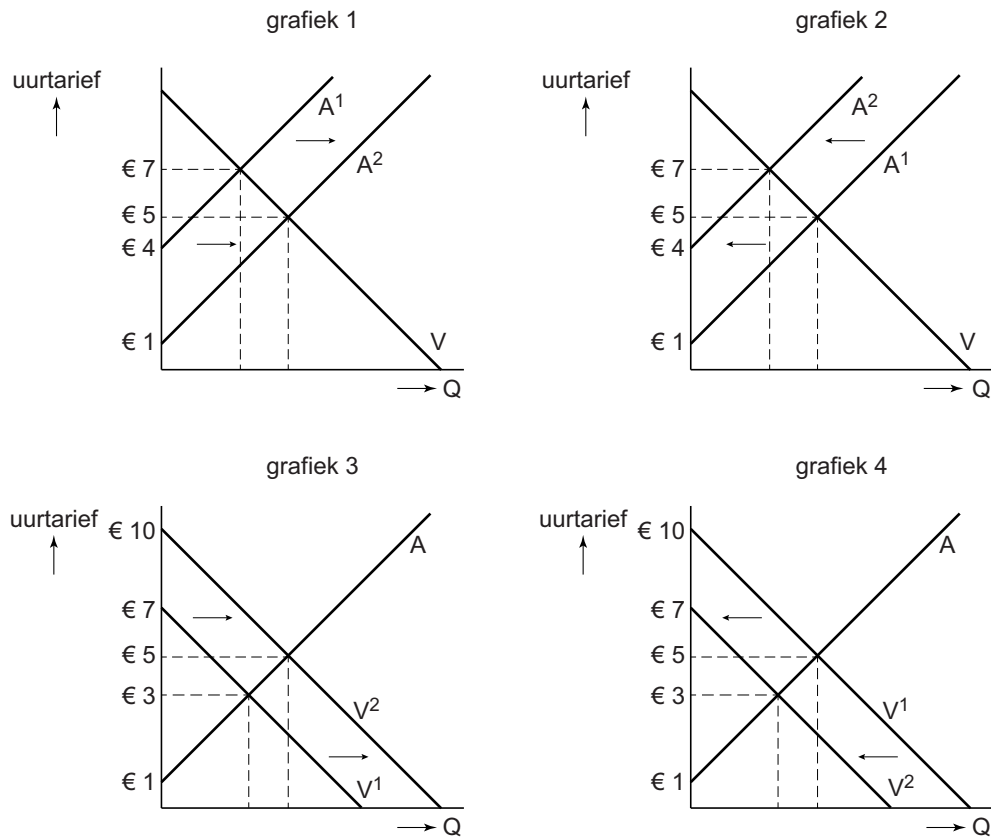
2p **12** Leg uit waardoor de verandering van het uurtarief per kinderopvangplaats kleiner is dan het bedrag van de subsidie per kinderopvangplaats.

In 2005 verandert de overheid dit subsidiebeleid. Niet langer ontvangen de aanbieders de subsidie, maar de vragers. Ouders kunnen subsidie ontvangen als ze hun kind(eren) inschrijven voor een plaats in de formele opvang. Hierdoor neemt de vraag naar plaatsen in de formele kinderdagopvang fors toe. Er ontstaan lange wachtlijsten omdat het aanbod de toenemende vraag op korte termijn niet kan opvangen. Deze wachtlijsten leiden tot een te snelle, ongereguleerde groei van nieuwe kinderopvangplaatsen. Ouders hebben onvoldoende zicht op de kwaliteit van de nieuwe aanbieders. Een econome noemt dit een vorm van informatieasymmetrie.

2p **13** Geef een verklaring waarom de formele kinderopvang de toenemende vraag op korte termijn niet kon opvangen.

2p **14** Leg uit op welke manier de overheid het beschreven probleem van informatieasymmetrie kan verkleinen.

**bron 5 de markt van formele kinderopvang in Nederland:
situatie tot 2005**

- Q = aantal kinderopvangplaatsen
- V = vraag
- A = aanbod
- V¹ = vraag zonder subsidie
- A¹ = aanbod zonder subsidie
- V² = vraag met subsidie
- A² = aanbod met subsidie

Opgave 4

Voor wat hoort wat

G-Skate produceert wintersportkleding voor enkele grote winkelketens. G-Skate is een onderneming met twee afdelingen. De directie besluit om de beloning voor de werknemers deels afhankelijk te maken van de geleverde prestaties: een bonusregeling.

De directeur van G-Skate stelt: "Wij hebben drie redenen om een bonusregeling in te stellen.

- Ten eerste kan een bonus helpen om sneller te voorzien in vacatures. In onze bedrijfstak zijn bonusregelingen immers niet gebruikelijk.
- Ten tweede kan een bonus onze werknemers prikkelen om hun productiviteit en daarmee de productiviteit van hun afdeling te verhogen.
- Ten derde stimuleert het onze werknemers om zelf te investeren in kennis en vaardigheden en op die manier de productiviteit te vergroten."

- 2p 15 Leg uit hoe een bonusregeling in het geval van G-Skate kan bijdragen om sneller in vacatures te voorzien.
- 2p 16 Leg uit hoe een werkgever met behulp van een bonusregeling het probleem van de asymmetrische informatie bij de productiviteit van de werknemers kan verkleinen.

Productie en Verkoop zijn de twee afdelingen van G-Skate. Nadat alle werknemers zijn geïnformeerd over de bonusregeling, bespreken medewerkers van de afdeling Verkoop de mogelijkheid om op eigen kosten scholing te volgen die hen in staat zal stellen de productiviteit te vergroten. De werknemers van de afdeling Productie doen dit ook, onafhankelijk van de collega's van Verkoop.

Gebruik bron 6, bron 7 en bron 8.

- 3p 17 Bereken, uitgaande van getallen in de matrix, hoe hoog de verwachte groei van de toegevoegde waarde zal zijn als **alleen** de werknemers van de afdeling Productie de scholing volgen.

Gebruik bron 8.

- 2p 18 Welke keuze zal de afdeling Verkoop maken op basis van de getallen in de matrix? Verklaar het antwoord.

Gebruik bron 7 en bron 8.

- 2p 19 Leg uit hoe zelfbinding door de afdeling Verkoop er voor kan zorgen dat de toegevoegde waarde bij G-Skate daadwerkelijk zal stijgen zoals verwacht door de directie.

bron 6 bonusregeling bij G-Skate

“De individuele prestaties van onze werknemers of afdelingen zijn voor mij als directeur moeilijk vast te stellen en daarom kiezen wij ervoor de individuele bonus afhankelijk te maken van de toegevoegde waarde van het totale bedrijf. In het nieuwe beloningsstelsel wordt boven het vaste salaris een bonus uitgekeerd van 5% procent van de stijging van de toegevoegde waarde die ons bedrijf in een jaar weet te realiseren. Deze bonus wordt **gelijkelijk verdeeld over alle werknemers.**”

bron 7 kengetallen G-Skate en verwachting directie

totaal aantal werknemers G-Skate	40
aantal werknemers per afdeling	20
éénmalige kosten scholing ¹⁾	€ 600 per werknemer
verwachte stijging toegevoegde waarde G-Skate ²⁾	€ 800.000 op jaarbasis
¹⁾ door de werknemer zelf te betalen	
²⁾ als alle werknemers de scholing volgen	

bron 8 matrix met netto-opbrengst per werknemer voor de afdeling Verkoop en voor de afdeling Productie

		Productie	
		wel scholing	geen scholing
Verkoop	wel scholing	400 ; 400	-600 ; 0
	geen scholing	500 ; -100	0 ; 0

- netto-opbrengst per werknemer = individueel te ontvangen bonus minus individuele kosten scholing
- netto-opbrengst per werknemer Verkoop cursief; netto-opbrengst per werknemer Productie vet

Ga er van uit dat:

- er geen overleg is tussen de afdelingen
- binnen elke afdeling alle werknemers dezelfde keuze maken
- als alleen de werknemers van Verkoop een scholing volgen, de toegevoegde waarde van G-Skate niet zal toenemen
- als alleen de werknemers van Productie een scholing volgen, de groei van de toegevoegde waarde lager zal zijn dan verwacht (bron 7)

Opgave 5

Noors medicijn voor Hollandse ziekte

Noorwegen is een belangrijke producent van olie en gas. Dankzij de export van deze energieproducten stroomt er veel geld in de Noorse schatkist. Een groot deel van deze inkomsten wordt sinds de jaren '90 van de vorige eeuw in het Noorse staatspensioenfonds gestopt: in de volksmond bekend als het 'Petroleumfonds'. Het geld in dit fonds wordt in het buitenland belegd. Hiermee probeert de Noorse overheid de opwaartse druk op de koers van de Noorse kroon (NOR) tegen te gaan, om de internationale concurrentiepositie van Noorwegen sterk te houden. Op deze manier hoopt Noorwegen een situatie te voorkomen die onder economen bekend staat als de 'Dutch Disease': zie verder bron 9. Het Petroleumfonds heeft in december 2010 een waarde van 401 miljard euro. Dit fonds is bedoeld om de komende lasten van de vergrijzing op te vangen, maar zou ook ingezet kunnen worden om in slechtere tijden de Noorse economie te stimuleren.

- 2p 20 Heeft de Noorse overheid in de jaren '90 met de vorming van het Petroleumfonds gekozen voor het kapitaaldeckingsstelsel of voor het omslagstelsel? Verklaar het antwoord.
- 2p 21 Maak van onderstaande zinnen economisch juiste redeneringen. Als gevolg van de toegenomen olie- en gasexport ... (1) ... het saldo op de ... (2) ... van de Noorse betalingsbalans. Door de olie- en gasexport stijgt de vraag naar Noorse kronen (NOR) op de valutamarkt. De aankoop van buitenlandse beleggingen door het Noorse staatspensioenfonds leidt tot een ... (3) ... van het saldo op de ... (4) ... van de betalingsbalans. Zo probeert de Noorse overheid de koers van de NOR te stabiliseren. Kies uit:
bij (1) verbetert / verslechtert
bij (2) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (3) verbetering / verslechtering
bij (4) kapitaalrekening / lopende rekening
- In Nederland is het totaal van alle opgebouwde pensioenvermogens samen méér dan 100% van het bruto binnenlands product.
Gebruik bron 10 en bron 11.
- 2p 22 Laat met een berekening zien dat dit in december 2010 ook gold voor het totaal opgebouwde vermogen van het Noorse Petroleumfonds.
- Noorwegen heeft in de jaren '90 voor de bestemming van de opbrengsten uit de export van olie en gas een andere intertemporele afweging ('ruilen over de tijd') gemaakt dan Nederland heeft gemaakt in de jaren '60 en '70.
Gebruik bron 9.
- 2p 23 Leg dit verschil in intertemporele afweging uit.

Gebruik bron 9 en bron 11.

- 3p 24 Beschrijf, aan de hand van kengetallen uit bron 11, hoe de Noorse en de Nederlandse intertemporele afwegingen verschillend hebben uitgewerkt op de economie. Leg daarbij uit welke bijdrage het Noorse Petroleumfonds in de laagconjunctuur van 2010 kan hebben gehad aan de betere cijfers van Noorwegen in vergelijking met Nederland. *Gebruik ongeveer 65 woorden.*

bron 9 'Dutch Disease' (Hollandse ziekte)

Met de uitdrukking Hollandse ziekte wordt bedoeld dat:

- Nederland in de jaren '60 en '70 door de verkoop aan het buitenland van recent ontdekt aardgas te maken kreeg met een koersstijging van de Nederlandse valuta (gulden). In de jaren '80 leidde deze verslechtering van de internationale concurrentiepositie tot een sterk oplopende werkloosheid.
- Nederland de extra miljarden uit de aardgasopbrengsten niet spaarde maar gebruikte voor de financiering van lopende overheidsuitgaven.

bron 10 euro en VS dollar uitgedrukt in Noorse kronen (NOR)

	oktober 2010	november 2010	december 2010
1 euro is	8,11	8,14	7,90
1 VS dollar is	5,84	5,96	5,98

bron 11 economische kengetallen van Nederland en Noorwegen in de laagconjunctuur van 2010

		Nederland	Noorwegen
bevolking	<i>miljoen personen</i>	16,6	4,9
bruto binnenlands product (bbp)	<i>miljard VS dollar</i>	853,8	470,9
groei bbp	<i>% ten opzichte van vorig jaar</i>	1,8	0,3
vermogen Petroleumfonds	<i>miljard euro</i>	niet van toepassing	401
bbp per hoofd	<i>VS dollar</i>	51.434	96.102
begrotingssaldo	<i>in % van het bbp</i>	-5,3	+10,5
staatsschuld	<i>in % van het bbp</i>	59	29,1
werkloosheid	<i>in % van de beroepsbevolking</i>	4,5	3,5
belastingopbrengsten	<i>in % van het bbp</i>	38,4	36,8

Opgave 6

Wel of niet verzekeren?

Oma Van Riethoven (72) woont in een dorpje in Noord-Brabant. Voor recreatieve tochten in de natuur heeft ze onlangs een nieuwe e-bike (elektrische fiets) ter waarde van € 2.099 aangeschaft. Bij de verkoop is haar de mogelijkheid geboden een fietsverzekering af te sluiten. Hoewel de verkoper zegt dat in haar situatie de mogelijke schade waarschijnlijk niet opweegt tegen de extra kosten, overweegt ze toch een verzekering af te sluiten.

Oma besluit haar kleinzoon Rick om raad te vragen. Rick (24) woont, werkt en gaat uit in het centrum van Amsterdam en heeft net een nieuwe stadsfiets gekocht met een nieuwwaarde van € 999. Ook Rick heeft nagedacht over het sluiten van een aparte fietsverzekering, maar hij heeft daar niet voor gekozen. Om oma een advies te geven, bekijkt hij de voorwaarden bij verzekeraar VELO (bron 12) en zoekt hij op internet naar aanvullende gegevens voor het maken van een risicoanalyse (bron 13).

Oma Van Riethoven is een risicoavers persoon.

1p **25** Citeer de zin uit bovenstaande tekst waaruit dat blijkt.

Gebruik bron 12 bij de vragen 26 en 27.

2p **26** Bij welke verzekering past VELO meer risicoselectie toe: bij de stadsfiets of bij de e-bike? Verklaar het antwoord.

2p **27** Hoe blijkt dat VELO probeert het risico op moral hazard (risico op moreel wangedrag) te beperken? Verklaar het antwoord.

Rick adviseert zijn oma over de verzekering voor haar e-bike. Op basis van de premies die VELO rekent, maakt Rick een schatting van het gemiddelde risico op diefstal. Vervolgens maakt hij een vergelijking tussen premie en risico.

Gebruik bron 12.

2p **28** Laat met een berekening zien dat de gemiddelde kans op diefstal bij e-bikes van € 2.099 in Noord-Brabant kleiner is dan bij stadsfietsen van € 999 in Amsterdam, ervan uitgaande dat bij deze fietsen de premieontvangsten van de verzekeraar precies kostendekkend zijn voor de uit te keren schadelast bij diefstal.

Gebruik bron 12 en bron 13 en de informatie over oma en Rick.

2p **29** Leg het verband uit tussen de premieverschillen tussen e-bikes en stadsfietsen in bron 12 en de diefstalrisico's op basis van bron 13.

bron 12 de beide fietsverzekeringen vergeleken

VELO fietsverzekering e-bike 	VELO fietsverzekering stadsfiets
voordelen – lage premie – 3 jaar lang verzekerd – tegen diefstal en beschadiging	voordelen – lage premie – 3 jaar lang verzekerd – tegen diefstal en beschadiging
premie (voor 3 jaar) vaste premie € 125 bij elke e-bike met een nieuwwaarde tot € 2.100	premie (voor 3 jaar) – afhankelijk van postcode en nieuwwaarde – alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een vaste premie van € 160 voor elke stadsfiets met een nieuwwaarde lager dan € 1.000
eigen risico	
alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een eigen risico van 20% van het verzekerde bedrag bij diefstal of total loss (totaal verlies)	
in alle andere gevallen: een eigen risico van € 20 in de kosten per geval van schadeherstel	

bron 13 gegevens voor een risico-analyse van fietsdiefstal

